

VADERNA GÁBOR (1979) Paks

Ötórai jegestea

Hlavacska András beszélgetése

Vaderna Gáborral

Vaderna Gábor az ELTE BTK docense, az ELKH BTK Irodalomtudományi Intézetének tudományos munkatársa. Kutatási területe a 18–19. század magyar irodalma, a korszak irodalmáról több könyvet is publikált. Rengeteg témában írt tanulmányt, esszét, de a krimiről ez idáig hallgatott. Pedig a populáris kultúra termékeit lelkesen fogyasztja, legyenek azok régiek vagy újak.

▼ **A kutatói pályádon kevésbé van jelen a bűnügyi irodalom. Az elmúlt fél évben viszont kritikát és könyvajánlót is írtál krimiről – ezekből kiderült, hogy nem idegenkedsz a műfajtól, sőt, a skandináv krimiket szinte falod. Mi teszi számodra vonzóvá a műfajt?**

✓ Azt hiszem, nem az a figyelemre méltó, hogy olvasok krimiket, hanem inkább az, hogy ez most véletlenül kiderült. Nem terveztem ezt előre, hanem így hozta a sors, s a jelek szerint az ember tetteinek komoly következményei lehetnek. Hiszen most itt ülök, és interjút adok a krimiolvasásról, holott az egészhez nem sok közöm van. Én egy klasszikus magyar irodalommal foglalkozó irodalomtörténész vagyok, aki történetesen sok minden egyebet is olvas, és rendszeres fogyasztója a populáris kultúrának. Ilyen értelemben csak véletlen, hogy nem amerikai tévésorozatokról beszélgetünk. De nem akarom megkerülni a kérdéset. Van egy személyes válaszom, és egy kicsit szakmaibb. A személyes rövid lesz: amióta olvasok, mindig is olvastam krimi. Épp a múltkor meséltem a tízéves fiamnak, hogy gyerekkoromban *A sátán kutyájától* úgy féltem, hogy nem tudtam aludni, mire a fiam elolvasta a könyvet, s közölte, hogy semmi félelmetes nem volt benne. Azért persze tetszett neki. Nem tudom, hány évesen olvastam először, de az első meghatározó olvasmányélményeim egyike. A szakmaibb válaszom az, hogy a krimi én a modernitás önértelmezésének látom. Modernitás alatt azt értem, hogy az ember legalább a 18. század vége óta mániákusan próbálja meghatározni saját magát, és kutatja a saját határait. A krimi ennek a keresésnek a műfaja: a keresésről szól, és a határokról. Arról, hogy az ember képes lesz-e meghaladni önmagát. Ezért is van, hogy a jó krimiben – én legalábbis az ilyeneket kedvelem – nem is annyira az ügy megoldása a fontos, hanem maga a keresés, s a legtöbb detektívtörténet után az olvasó némi zavarral teszi le a könyvet, hiszen az esetek általában megoldódnak, de a világ nem lesz ettől sokkal jobb hely, s tudjuk, hogy a keresés nem állhat le. Ha már Conan Doyle Sherlock Holmesát szóba hoztam, akkor tőle veszem a példát. Ha megnézzük az elbeszéléseket – most nem a regényekre gondolok –, akkor megdöbbenő, hogy Holmes hány esetben vall teljes kudarcot. Van, hogy kiderül, nem is történt bűncselekmény, van, hogy futni hagyja a tetteit, van, hogy baleset történt valójában, van, hogy öngyilkosság, az egyik novellában Holmes még meg is hal. Miért olyan nagy tehát ez a detektív? Conan Doyle szörnyű játékot játszik velünk. Azt ugyanis, hogy Sherlock Holmes jó nyomozó, onnan tudjuk, hogy az elbeszélő, dr. Watson isteníti, és minden elbeszélés elején sorolja a megoldott eseteket, ahol Holmes zseniális volt, de ezek jelentős részét mi nem ismerhetjük meg. Voltaképpen azt a helyzetet teremti meg, hogy míg ez a minden tekintetben különös figura egy gyilkos és saját maga után nyomoz, közben Watson azért írja meg az egészet, mert szeretné tudni, hogy neki mi a viszonya ehhez a helyzethez, s az olvasó – ha minden jól megy – szintén ugyanezt a kérdést teszi fel, miközben megpróbálja ki-nyomozni, kicsoda valójában Sherlock Holmes.

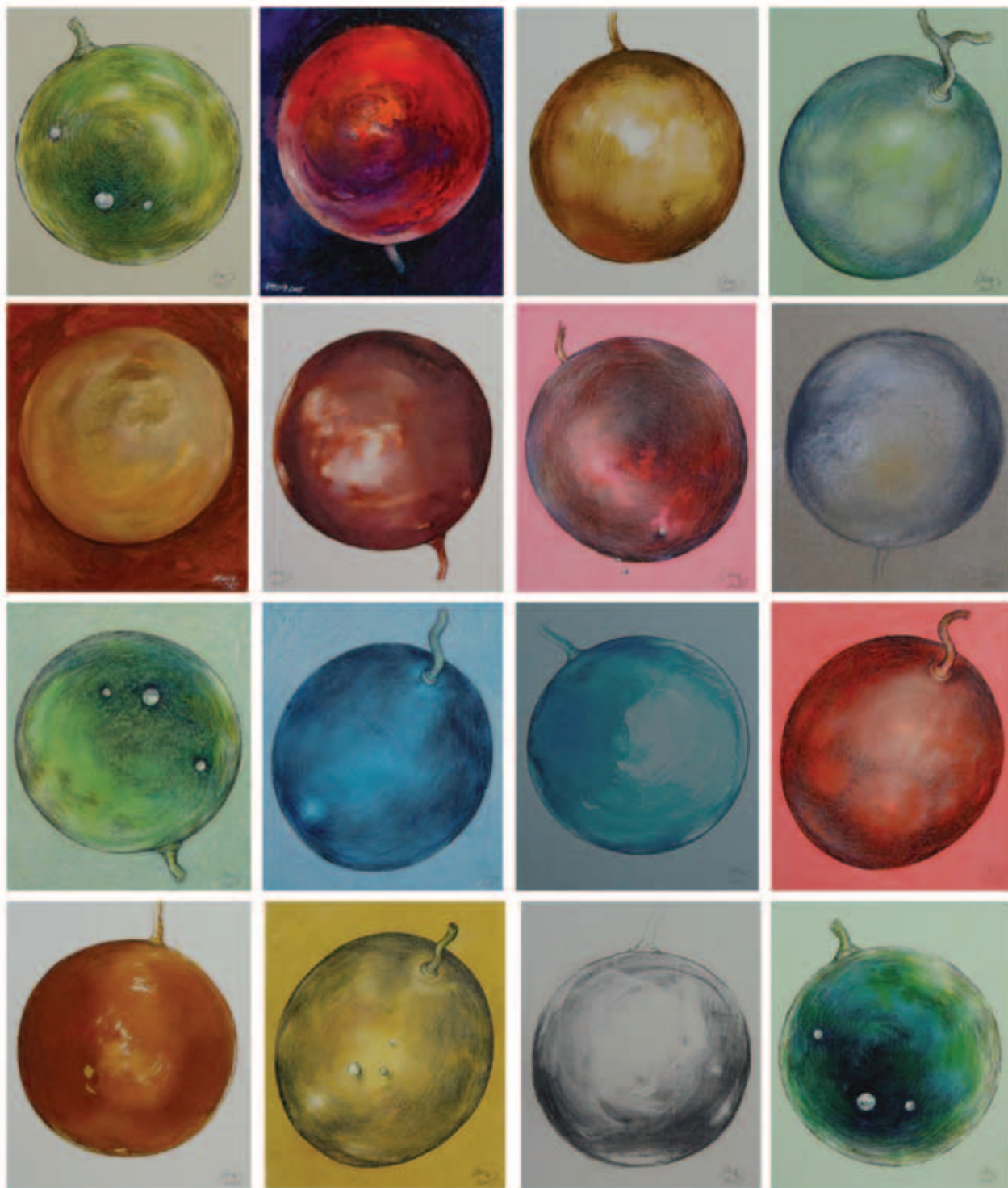
▼ **Sherlock Holmes-élményedet említed, de nemcsak a nagy nyilvánosságot kapó bűnügyek foglalkoztatnak. Szívesen szimatolsz a skandináv krimi „rocksztárjai” körül, de a kisebb médiavisszhanggal kecsegtető eseteknek is utánaeredsz. Vannak kedvenceid, esetleg felfedezettjeid, szerzők, akik itthon kevésbé ismertek?**

✓ Mostanában sok skandináv krimi olvastam, de ez is csak egy véletlen. Jo Nesbønek nem is tudom, hány könyve volt már meg magyarul, amikor nekivágtunk a párommal a Harry Hole-

történeteknek, onnan viszont nem volt megállás. Nesbø tényleg a műfaj rocksztárja. Vad és zseniális, szerintem őstehetség. Minden regény másképp épül fel, mégis van egy jól kivehető hangja, a történetvezetés pedig a krimiirodalom legjobbait idézi: fordulatos, pörgős, váratlan, s az olvasó mindig csak utólag jön rá, hogy patikamérlegesen volt kimérve minden mondat. (Persze itt érdemes hozzátenni, hogy az olvasói élményem nem független attól, hogy a fordító, Petrikovics Edit remekül végezte a dolgát.) Azt hiszem, Nesbø magasan kiemelkedik most a mezőnyből. Nem véletlen, hogy a Budapesti Könyvfesztiválra is meghívták, s talán ha sikerül megtartani a rendezvényt, el is fog jönni. Nehéz a kisebb szerzőket ajánlani, mert a populáris kultúrában másképp mérik a rangot, mint másutt. Aki díszvendég a Könyvfesztiválon, nyilván kinőtte valamennyire azt a regisztert, ahol eredetileg mozgott, de ott is biztosan jó. Ráadásul a „kicsinek” tartott szerzők műveit is a világ számos nyelvére fordítják, ezek a „kis” szerzők, ha az eladásokat nézzük, sikeresebbek, mint bármelyik magyar író. Ezért ha könyvajánlót kérsz tőlem, inkább irányokat tudok mondani, amiket hiányolok. Egyfelől többet lehetne foglalkozni a saját régiókkal. Engem nagyon érdekel, miként látják a középkelet-európai történelmi krimik a világot. Érdekesnek tartom, hogy van a régióban egy erős tendencia, amely a történelmi regény és a krimi hagyományait dolgozza össze. A történelmi regény is hagyományosan az önmegértésre épül (ha értem a történelmet, megértem, hogy hol vagyok benne), s ez a találkozás a krimivel nagyon érdekes. Vannak persze fordítások, Borisz Akunyintól a teljes Fandorin-sorozat (bár a jelenbe vezető folytatás átültetése félbeszakadt), Marek Krajewskinek egy regénye, a *Halál Breslauban*, Filip Floriantól a *Kisujjak*, és hát Wolf Haas Brenner-sorozatában (szintén remek fordításban!), bár ez nem történelmi krimi, szintén ott kavargó a történelem. Friss hír, hogy Borisz Akunyin is jön Budapestre a PesText Fesztiválra – nagyon helyes! És van egy másik irány, ami engem érdekelne, ami most az egész világon nagyot megy, és ami alig van jelen a magyar könyvpiacra: az a típusú krimi, ami geopolitikai kérdéseket érint. A krimi általában egy helynek, régióknak a problémáit dolgozza fel, de ennek a kereteit lehet tágítani. Nem a James Bond-típusú kém-történetekre gondolok, hanem olyanokra, ahol nemcsak találkoznak eltérő kultúrák, nemcsak somolygunk, hogy a kis belga Poirot mit szerencsétlenkedik a britek között, hanem ahol valóban találkoznak kulturális világok. Ajánlom a magyar kiadóknak, hogy szerezzék meg Parker Bilal Drake és Crane-sorozatának jogait. Az első részben, amelynek *The Divinities* a címe, egy zsarú és egy pszichológus kerül össze, hogy megoldjanak egy kettős gyilkosságot, s aztán szépen elmerülünk a szereplők múltjában, ahonnan egy iraki katonai kiküldetés emlékei is előtörnek. Az, hogy egymásra lehet rétegezni kultúrákat, idősíkokat, személyes élettörténeteket és történelmi hagyományt, nagyon izgalmas.

➤ **Még egy kérdésre vissza szeretnék térni a skandinávokhoz, aztán békén hagylak veled. „Zavarban vagyok. Még mindig nem tudom, hogy pontosan mi is az a skandináv krimi” – írod egyik kritikádban. Kifejtenéd, miért tartod nehezen meghatározhatónak a műfajt?**

➤ A kérdésre van egy szűkebb és egy tágabb válaszom. A skandináv krimi nagyon népszerű ma szerte a világon, de ha valaki elegendő krimit olvasott az életében, s ezek között volt egy adag *nordic noir* szöveg, akkor sem témában, sem poétikailag nem fog találni semmit, ami ezeket a szövegeket összekötné azonkívül, hogy északon játszódnak. Talán még Stieg Larsson *Millennium*-trilógiájában volt egy erős szál, hogy akkor most miként is kell a modern jóléti állapot elképzelni, ott a szereplők hosszasan vitatkoznak mindenféle jogi dolgokról, de a többi szöveg egyszerűen mára már klasszikusnak számító eszközökkel dolgozik. Én egy félmondatban egy olyan sejtést fogalmaztam meg ezzel kapcsolatban, hogy a *nordic noir* nagy sikere nyilván összefügg azzal a vizuális megjelenéssel, ahogy a filmes és tévés adaptációk elkészültek. Előbb láttam *A tetovált lányt* filmen (a Rooney Mara–Daniel Craig-féle változatot), mint hogy olvastam volna, s nem állítom, hogy nem befolyásolta az olvasást. A *nordic noir* rátelepedett a téma filmes megjelenítése, ami pedig – mivel a történetek északon játszódnak – nagyban épít a táj adta lehetőségekre, a fehér és fekete színek játékára, a sötét–világos kontrasztjára. Nagyon érdekes, hogy bár ezeknek a filmeknek és sorozatoknak egy része már amerikai produkció, mennyire hatott a rendezőkre Ingmar Bergman képi világa. Azt is mondhatnánk, hogy az északi filmesek és írók együtt hódítják meg a világot. Ígértem viszont egy tágasabb választ, hogy miért nem tudom definiálni a *nordic noirt*. Talán azért, mert magát a krimit is nehéz meghatározni. Bár az első kérdésed után tettem egy kósza kísérletet erre, azóta azon gondolkodom, hogy igazam volt-e. Merthogy leginkább azt nevezzük kriminek, ahol a szöveg maga is bevallja ezt. De az esetek gyűjtésének és egy rejtély megoldásának keresése sokkal tágabb össze-

VESZELY FERENC, Szőlőszemek, 2005

függésben is megérthető. Vajon amikor *Az arany ember*ben Timár Mihály otthagyja a nyomokat a házában, remélvén, hogy a felesége megfejtí a titkát, akkor ez egy krimielem? Timár bűncselekmények sorát követi el, ezek egy része morális vétség, egy másik része köztörvényes – az egyetlen nyomozó, aki megismeri a titkot, Athalie azonban annyira a saját bosszújának rabja, hogy képtelen elrendezni az eseményeket. Félreértés ne essék, nem akarom azt mondani, hogy *Az arany ember* egy krimi, csak azt, hogy a krimiolvasás és *Az arany ember* olvasása között szoros az összefüggés.

➤ **Ha már Jókait szóba hoztad, rejtélyes bűnesetekben a szűkebben vett kutatási területeden, a 18–19. századi magyar irodalomban sincs hiány (gondoljunk csak Kölcsey Ferencről *A vadászlakra*, Arany Jánostól a *Tetemre hívásra* vagy Jókai Mórtól a *Szegény gazdagokra*). Hogyan látod, újraértelmezhető ez a hagyomány a krimi felől?**

➤ Én megfordítanám a dolgot: a krimi előzményeiből érteném meg, hogy mi történt később. A bűnesetek szisztematikus gyűjtését a 18. században kezdték el. Periratokban korábban is gyűjtötték őket persze, de ott inkább a büntetés mikéntjére esett a hangsúly, s a korábbi ügyek valamikénti ismerete valamiféle jogfolytonosságot jelentett. Ez a magyar joggyakorlatban a legtöbbször szóbeli hagyományozódás, és a *Tripartitum* forgatásában merült ki. A 18. században azonban egyszer csak elkezdik összeírni az eseteket. Tanulságos, hogy még több mint száz évvel később is az Sherlock Holmes egyik nagy erőssége, hogy emlékszik korábbi esetekre, amiket olvasott. Az első regényben, az *A Study in Scarlet*-ben (ami magyarul *A brixtoni rejtély* címen ismert) ez kulcsfontosságú, az ötven évvel később megjelenő utolsó elbeszéléskötetnek pedig az a címe, hogy *The Case-Book of Sherlock Holmes, Sherlock Holmes esetkönyve*. Ez nem véletlen, ez egy műfaji minta. A 18. századtól gyűjtenek jogi eseteket, orvosi eseteket, pszichológiai eseteket, anekdotákat, valamint bűnügyi eseteket is. Úgy gondolták, ha elegendő információ összeadódik, valami csak kiderül a bűn természetéről. A sajtó is felfogható valamiféle folyamatosan hömpölygő esetgyűjteményként (Sherlock Holmes is erre használja). Nos, a 18. században megjelennek az irodalomban a bűnözőletrajzok, a pitavalok. Ezek elképesztően népszerűek, nem véletlen, hogy már az egyik első magyar folyóiratban, az *Urániban* van példája. Néhány kötetnyi pitaval meg is jelent a 18–19. század fordulóján, a legjobb talán Czövek Istvántól *Az európai híres zsványok* című kiadvány. Mai szemmel nézve amolyan fordított krimik ezek: a bűnöző a főszereplő, a detektív pedig a végén érkezik, hogy a bűnözőt azért valaki csak felakasztathassa. Edgar Allan Poe csak csavart egyet a dolgon, amikor a detektívet helyezte a középpontba. De ha az esetet nézzük – az eset mindvégig a középpontban maradt. Ezért lehet ma visszamenőleg is bűnügyi történetként olvasni Kölcsey Ferenc novelláját. Remek szöveg, méghozzá azért, mert végül semmi sem derül ki, még csak az sem, hogy ki volt a gyilkos. Kölcsey azzal játszik – s ez az én mániám –, hogy a keresés maga a fontos, nem a válasz. Arra figyelmeztet, hogy Andaházinak esélye sincs megtalálni a választ, mert odáig sem jutott el, hogy a jó kérdéseket tegye fel. Ez a bizonytalanság lesz aztán a 19. századi bűnügyi történetek egyik nagy poétikai mozgatója. Arany versében végül is Bárczi Benő sebéből úgy bugyog fel a vér, hogy nem Kund Abigél ölte meg, s mielőtt többet megtudhatnánk, a lány megőrül. Jókai regényében sohasem tisztázódik, hogy ki volt a rejtélyes Fatia Negra, csak a sejtés erős, de az nem ugyanaz, mint a tudás. És hát szerintem az sem véletlen, hogy Poe Dupin-történetei egyszerre lettek az úgynevezett „klasszikus krimi” alapító szövegei, ahol az oksági viszonyok feltárása a jelek rendetlenségéből rendet vág, illetve a 20. században különböző elméleti iskolák próbakövei, amennyiben úgy is lehetett olvasni e szövegeket – s ezt Jacques Lacan, Jacques Derrida és Barbara Johnson meg is tették, mint ismeretes –, mint amelyekben ez a rend csak látszólag áll helyre. Az, hogy ezek a történetek ennyire nyitottak többféle, radikálisan eltérő értelmezésre, a 19. századi modernitás nagy poétikai eredménye.

➤ **Ha kicsit továbblépünk, a 19. század vége, a 20. század eleje a krimi intézményesülésének a kora – az általad emlegetett Sherlock Holmes is ekkor válik világhírűvé. A korabeli magyar írók hogyan reagálnak a változásokra, a kialakuló tendenciákra?**

➤ A magyar irodalomtörténet-írás a krimivel nem sokat foglalkozott. Úgy tűnik első blikkre, hogy annyira nem fontos a műfaj nálunk. Ugyanakkor érdemes arra is figyelni, hogy mit olvastak az emberek. Márpedig ha azt vesszük, hogy a korabeli világirodalom fordításban milyen mennyiségben és mélységben volt hozzáférhető, akkor egészen más képet kapunk. Ma egyértelmű számunkra, hogy a magyar szerzők mellett Nesbøt vagy Akunyint is olvasunk – s ezzel így volt a 19–20. század fordulójának olvasója is. Az irodalomtörténetünk úgy beszél a magyar irodalomról, mintha az valami önjáró folyamat részeként, minden külső hatás nélkül haladt volna előre – ez akkor sem igaz, ha

a magyar szerzők bizonyos problémákat és megoldásokat nem egy az egyben vettek át. A detektívregények iránti érdeklődés abban is megmutatkozik, hogy számos olyan izgalmas szöveg van, amelyet szigorúan véve lehet, hogy nem tartanánk ma kriminek, mégis sok mindent átvesz a krimi műfajából. Ambrus Zoltán *A gyanú* című kisregényében például van egy izgalmas nyomozás. Pontosabban, annak kellene lennie. Az ügyész ugyanis annyira belehabarodik a gyanúsítottba, hogy nem is hiszi el róla, hogy bűnös lehet. Innen, hogy a személyes érdekelttség felülírta a nyomolvasást, már nem is lehet értelmezni a jeleket, s hiába nyomoz tovább Károly nevű hősünk, a megoldást legalább annyira saját magában kell keresnie, mint a való életben. Vagy remek történet Heltai Jenő békebeli kisregénye, a *Jaguár*. Ebben egy újság példányszámának meredek emelkedése és egy rejtélyes bűnöző társaság, a *Van még humor a világon betörő- és hadastyán-egylet* kapcsolódik össze, amennyiben a hadastyánok biztosítják a vasárnapi szenzációt a lapnak. Gyönyörű kifordított történet: a lapnak jól kellene közölnie az esetet, hogy jó és hiteles újság legyen – ehhez képest a lap generálja a bűncselekményeket, hogy legyen mit közölnie. És hát persze itt sem fognak az összefüggések olyan könnyen tisztázódni, de azt a kérdést Heltai felveti, hogy mi van, ha az esetek gyűjtése és mániákus közlése hozza létre a bűnözést.

► **Ha kiemeljük a korszak egyik kanonizált íróját, Mikszáth Kálmánt, akkor egyrészt azt tapasztaljuk, hogy ő sem idegenkedik a bűnügyi történetektől, a rejtélyes bűntény és az önjelölt detektív szerves része a prózájának; másrészt ezeket felhasználva a korabeli politikai helyzetről is véleményt mond. Mennyire egyedi az ő esete?**

✔ Mikszáth különösen érzékeny volt a populáris kultúra rezdüléseire. Talán Jókaitól tanulta azt, hogy mindent fel kell szívni, s mindent be lehet olvasztani a regénybe. T. Szabó Leventének van egy Mikszáth-könyve, *Mikszáth, a kételkedő modern* a címe, ő alaposan elemzi ezt a kérdést. Ha kapásból mondanom kellene Mikszáthtól egy detektívtörténetet, akkor a *Sipsirica* című kisregényt vagy hosszú elbeszélést mondanám. Olyan mikszáthosan zavarba ejtő az egész: egy kocsmában az egyik törzsvendég, nyilván alkoholista, reménytelenül beleszeret a kocsmárosnőbe és a lányába is, majd miután a lány eltűnik, nyomozni kezd utána. Druzsba tanár úr aztán rájön, hogy a lányt eladták egy gazdag úrnak, aki egy elvarázsolt kastélyban tartja, s mindennek tetejébe a lány még jól is érzi magát. Fura eset, ahol az elbeszélés egy alkoholistát követ, aki rájön az igazságra, de senki sem hisz neki. Na, de miért is hinnénk? Az elbeszélő is egy törzsvendég a Fehér Pávában – akkor mi garantálja a nyomozás igazságát? Mikszáth felhasználja a krimiszűzsét, de a nyomozója teljesen alkalmatlan, a közönség pedig ahelyett, hogy elégedetten csettintene, hogy ez igen, egy szót sem hisz el az egészből. Jellemző húzása az is, hogy a kastélybeli jeleneteknél a *gothic* regények kliséit használja – persze ezeket sem fejezi be rendesen. Azt hiszem, hogy Mikszáth azzal játszott, hogy tudta, az olvasói ismerik ezeket a kliséket máshonnan, ő pedig felvette, játszott velük, majd elrontotta őket. Miképp az egész világ romlott, az elbeszélések is elromlanak.

► **Mikszáthnál még magától értetődőnek tűnik a reagálás aktuális társadalmi, politikai történésekre. Az elmúlt évtizedek magyar prózájáról ez kevésbé mondható el – az pedig, hogy egy krimi vállalkozzon ilyen problémák megvitatására, kivételszámba megy. Mi lehet ennek az oka?**

✔ A krimi mindig társadalmi kérdéseket feszegetett, fontos volt a társadalmi környezet, amelyben elhelyezkedett. Én gyerekként elolvastam pár tucat Agatha Christie-t, de csak felnőttként vettem észre, hogy ezek a szövegek a brit arisztokrácia pauperizációjáról szólnak. Persze jellemző, hogy a brit munkásosztály Christie-t kevésbé foglalkoztatta. De még ehhez képest is érdekes, hogy nálunk a kortárs társadalmi problémák kevésbé vannak jelen – akad persze kivétel. A magyar populáris irodalom valamilyen módon mindig is kerülte a társadalomkritikát, s mondtam neked korábban, hogy ma is inkább történelmi parafrázisokban beszéljük meg a gondjainkat.

► **Mit gondolsz, változhat ez idővel?**

✔ Hajaj, hát persze. Az 1960-as években volt egy vita a Tisztatájban, hogy miért süllyedt le az ifjúsági irodalom regiszterébe a történelmi regény, és pusztult el ezáltal végleg, aztán a 2000-es években egyszer csak feltámadt, egymás után jelentek meg a történelmi regények, Dragomán György, Spiró György, Esterházy Péter, Rakovszky Zsuzsa, Márton László és mások. A krimi hasonlóan működik: mindig föltámad, s mindig újként állítja be magát. Azt hiszem, ez is a modern mivoltának bizonyítéka: folyton meg kell keresnie, s mindig meg kell haladnia magát.